

TANQIDIY FIKRLASHNI TA'LIM JARAYONIDA RIVOJLANTIRISH USULLARI

Muratova Nargiza Baxramovna

O'zDJTU INgliz tili 2-fakulteti Ingliz tili nazariy aspektlari №2 kafedrası o'qituvchisi

nargizabakhramovna77@gmail.com +998909147700

Annotatsiya: XXI asrda ta'lim tizimi oldiga yangi talablar qo'yilmoqda. Ana shu talablardan eng muhimi – talabalar va o'quvchilarda mustaqil, tahlil qiluvchi, ijodkor fikrlash qobiliyatini shakllantirishdir. Bu jarayonda tanqidiy fikrlash markaziy o'rinni egallaydi. Tanqidiy fikrlash nafaqat axborotni qabul qilish, balki uni tahlil qilish, baholash va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatidir (Facione, 1990).

Kalit suzlar: Tanqidiy fikrlash, ta'lim, talaba, usul, rivojlanitir, boskich.

Zamonaviy ta'lim tizimi axborotni egallashga emas, uni qayta ishlash va tanqidiy tahlil qilishga asoslanmoqda. Shu bois, bu maqolada tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari, ta'limdagi ahamiyati va uni rivojlantirishning samarali usullari ilmiy tahlil etiladi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasining nazariy asoslari. Tanqidiy fikrlash tushunchasi turli ilm sohalarida turlicha ta'riflanadi. Amerikali tadqiqotchi Richard Pol tanqidiy fikrlashni "aqlni izchil, mantiqiy va oshkora ravishda qo'llash jarayoni" deb ta'riflaydi. Larri Rayt esa bu qobiliyatni "dalillarga tayanish, munozara qilish va xulosa chiqarish" jarayoni sifatida ko'radi.

Facione (1990) ta'rificha, tanqidiy fikrlash quyidagi aqliy jarayonlarni qamrab oladi:

- Mushohada qilish (interpretation)
- Tahlil qilish (analysis)
- Baholash (evaluation)
- Xulosa chiqarish (inference)
- Tushunish va izohlash (explanation)

- Metakognitiv kuzatuv (self-regulation)

Bu jarayonlar ta'limda yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalari (higher-order thinking skills) qatorida turib, talabalarni faol, izlanuvchan va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi.

Ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati; Tanqidiy fikrlash talabalarga axborotga tanqidiy yondashish, turli manbalarni solishtirish, turli nuqtai nazarlarni baholash va mustaqil qaror qabul qilish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish quyidagi natijalarga olib keladi:

- Talabalar bilimni faol o'zlashtiradi, passiv qabul qilmaydi
- Muammolarni yechishda ijodiy yondashadi
- Yolg'on axborot va manipulyatsiyalarga nisbatan immunitet hosil qiladi
- Oliy ta'limda akademik fikrlash va tadqiqot ko'nikmalari rivojlanadi
- Muloqot madaniyati, ya'ni o'z fikrini dalillar asosida ifoda qilish ko'nikmasi shakllanadi (Brookfield, 2012).

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari, Savol berish metodi

Ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning eng asosiy vositalaridan biri — to'g'ri savollar berish. Ustozlar ochiq turdagi savollar orqali talabalarni chuqurroq o'ylashga undaydi. Muammoli vaziyatlar (Problem-based learning) Muammoli ta'limda talabalar real hayotga daxldor masalalar yechimini izlashga jalb qilinadi. Debat va guruhli muhokamalar; Munozara (debat) mashg'ulotlari turli fikrlarni eshitish, muqobil nuqtai nazarlarni baholash, o'z nuqtai nazarini dalillar asosida himoya qilish imkonini beradi. Tahliliy yozuv ishlari Esse, maqola, retsenziya yozish talabalardan manbalarni tahlil qilish, o'z pozitsiyasini dalillar asosida bayon etishni talab qiladi. Media savodxonlik va axborot tahlili. Zamonaviy axborot muhitida tanqidiy fikrlash media mahsulotlarni tahlil qilish orqali shakllanadi. O'qituvchining roli va metodik yondashuvlar Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchi yetakchi va yo'lboshchi rolini o'ynaydi. O'qituvchi quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim:

- Savol berish madaniyatini shakllantirish
- Turli manbalardan foydalanishni rag'batlantirish
- Yolg'on va manipulyativ axborotga nisbatan tanqidiy yondashuvni o'rgatish

- Har bir talabani fikriga hurmat bilan qarash va uni rivojlantirish

Ta'lim texnologiyalari – klaster, “aqlar shturmi”, “ikki burchakda bahs”, PMI (plyus-minus-qiziq) usullari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali hisoblanadi (Bloom, 1956).

Tanqidiy fikrlash sohasida yetakchi olimlar va ularning ilmiy yutuqlari

Tanqidiy fikrlash sohasidagi ilmiy izlanishlar keng ko'lamda olib borilgan bo'lib, uni ta'lim tizimiga joriy etishda turli olimlarning nazariy va amaliy yutuqlari muhim o'rin tutadi. Quyida ushbu sohada eng taniqli olimlar va ularning ishlanmalari haqida ma'lumot taqdim etiladi.

Olim	Asar(lar)	Asosiy yutuqlar	Ta'limda qo'llanilishi
------	-----------	-----------------	------------------------

Peter A. Facione	The Delphi Report (1990)	Tanqidiy fikrlashni	6
kognitiv qobiliyat asosida tizimlashtirgan	Tanqidiy fikrlash	mezonlarini	
shakllantirishda asosiy manba			

Richard Paul va Linda Elder Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life Intellektual standartlar va Sokrat usulini rivojlantirgan Munozara, tahlil va savol berishga asoslangan darslar, Stephen D. Brookfield Teaching for Critical Thinking (2012) Fikrlashni muloqot, shubha va tajriba asosida shakllantiradi.

O'qituvchi va talabalar o'rtasida faol muloqotni ta'minlaydi. Benjamin Bloom Taxonomy of Educational Objectives (1956) Fikrlash darajalarini (analiz, sintez, baholash) asoslab bergan. O'quv topshiriqlarini tanqidiy fikrlashga moslashtirish. Diane F. Halpern “Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking” Tanqidiy fikrlashni psixologik jihatdan tahlil qilgan. Fanlararo yondashuv asosida ta'limda qo'llaniladi. Jon Dyui — tanqidiy fikrlash nazariyasiga asos solgan amerikalik pedagog-falsafiy olimlardan biri. Uning asarlari ta'limda fikrlashni faol jarayon sifatida qarashga sabab bo'lgan va tanqidiy fikrlashning zamonaviy shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. John Dewey, “How We Think” (1910, qayta ishlangan nashri – 1933) Tanqidiy fikrlash ta'rifi: “Tanqidiy fikrlash — bu o'z fikrlarimizni va ishonchlarimizni qanday hosil qilib olayotganimizni, ularning manbai

va oqibatlarini teran anglash asosida amalga oshiriladigan fikrlash jarayonidir.” Jon Dyuning tanqidiy fikrlash modeli (5 bosqich):

1. Muammoni anglash; Noma'lum vaziyatni yoki tushunmovchilikni sezish
2. Muammoni ifoda qilish; Aniq so'zlar bilan muammoni bayon qilish
3. Yechimlar taklifi Turli gipotezalarni ishlab chiqish
4. Tahlil va tekshirish Tajriba yoki dalillar bilan asoslash
5. Xulosa va qaror Eng ma'qul yechimni tanlash va amalga oshirish

Ta'limda qo'llanilishi:

- Fikrlash orqali o'rganish (learning by thinking)
- Mustaqil fikrlashni rivojlantirish
- Ta'limda real muammolar asosida o'rgatish (problem-based learning)
- Tajriba va kuzatuv asosida fikr yuritish

Dyuning ta'siri va nazariyalari “refleksiv ta'lim”, “faol o'quvchi” va “muammoga asoslangan ta'lim” kabi pedagogik yondashuvlarga asos bo'lgan. Uning tanqidiy fikrlashga oid g'oyalari zamonaviy ta'lim islohotlarida muhim o'rin tutadi.

Quyida Jon Dyuning tanqidiy fikrlashga qo'shgan hissasi haqidagi ilmiy tahlilni berishim mumkin: Jon Dyuning tanqidiy fikrlash va ta'lim tizimiga ta'siri 1. Tanqidiy fikrlashni ta'limning markaziga qo'yish

Jon Dyuning ta'lim kontseptsiyasida asosiy o'rinni insonning mustaqil fikrlashi egallaydi. U ta'limni faqat axborot berish vositasi deb emas, balki fikrlashni shakllantirish jarayoni sifatida ko'radi. Shuning uchun ham u tanqidiy fikrlashni "haqiqiy o'rganishning asosiy uslubi" deb ta'kidlaydi. “Ta'lim fikrlash jarayonini faollashtirmasa, u o'z mohiyatini yo'qotadi.” (Dewey, 1933) Refleksiv fikrlash nazariyasi

Dyui tanqidiy fikrlashni “refleksiv fikrlash” deb atagan. Bu — avvalgi bilimlar va tajribalar asosida, maqsadga yo'naltirilgan, muammoni hal etishga qaratilgan va dalillarga asoslangan fikrlash jarayonidir. Bu nazariya so'nggi 100 yil ichida pedagogikada ko'plab metod va texnologiyalarning shakllanishiga sabab bo'ldi. Tajriba asosida o'rganish (Experiential Learning) Dyui ta'limda nazariya va

amalni ajratmaslik kerakligini ta'kidlaydi. U ta'limni faqat nazariy bilim berish deb emas, balki bevosita hayotdagi muammolar orqali o'rgatish deb biladi.

"Biz faqat ma'lumot bilan emas, balki tajriba orqali o'rganamiz." (Dewey, 1916) Muammoga asoslangan ta'lim (Problem-Based Learning)

Dъyui ta'limda talabani passiv qabul qiluvchi emas, "faol ishtirokchi"ga aylantirish kerakligini ta'kidlaydi. Muammoga duch kelish, uni tahlil qilish, yechim izlash, tekshirish va xulosa chiqarish orqali bilimni faol o'zlashtirish mumkin. Demokratik ta'lim muhiti va fikrlar xilma-xilligi

Dyui ta'limni faqat shaxsiy rivojlanish emas, balki jamiyatda faol ishtirok eta oladigan shaxs tayyorlash vositasi sifatida ko'radi. Tanqidiy fikrlash demokratik jamiyatda muhim bo'lgan:

- erkin fikrlash,
- boshqalar fikrini tinglash,
- fikrlar xilma-xilligini qabul qilish,
- dalilga tayanish, kabi qobiliyatlarni rivojlantiradi. Ilmiy asoslar va zamonaviy

tadqiqotlar Zamonaviy tadqiqotlar Jon Dъyuning g'oyalarini to'la qo'llab-quvvatlaydi. Masalan: Brookfield (2012) – Dyuning reflektiv fikrlash modelini asos qilib tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalarini taklif qilgan. Facione (1990) – Dyuning fikrlarini nazariy asos sifatida olib, tanqidiy fikrlash salohiyatini baholash uchun Delphi metodini ishlab chiqqan. Paul & Elder (2006) – Dyuning "muammo yechish" va "dalilga tayanish" g'oyalarini o'z metodologiyasiga asos qilgan. Jon Dyui tanqidiy fikrlashni pedagogika nazariyasiga ilk joriy etgan olimlardan biri hisoblanadi. Uning reflektiv fikrlash, tajriba asosida o'rganish va muammoga asoslangan ta'lim haqidagi g'oyalari bugungi kunda ham ta'lim islohotlarida, o'qitish metodikalarida va akademik izlanishlarda keng qo'llanilmoqda. Uning ta'siri tanqidiy fikrlashni faqat akademik qobiliyat emas, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish vositasi sifatida qarashga sabab bo'ldi.

Xulosa qilib yozganda, tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi. U talabalarning intellektual rivojiga, muammolarga ijodiy yondashuviga va hayotda to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatiga xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan

ilmiy manbalar shuni kursatadiki tanqidiy fikrlash talaba xayotida muhim asos xisoblanadi.

Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'qituvchi tomonidan interaktiv usullar, muloqotga asoslangan mashg'ulotlar, tahlil va tahqiqqa asoslangan topshiriqlar joriy etilishi talab etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Facione, P. A. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. The Delphi Report.
2. Brookfield, S. D. (2012). Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions. Jossey-Bass.
3. King, A. (1995). Designing the instructional process to enhance critical thinking across the curriculum. Teaching of Psychology, 22(1), 13–17.
4. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Longman.